

Hivatalos bírálói vélemény Deák Ágnes „Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867” című akadémiai doktori értekezéséről

Az előttünk fekvő disszertáció mintegy másfél évtizedes kutatómunka monografikus összegzése. A disszertáció alapjául szolgáló kutatást Deák Ágnes, nagyon is ésszerű megfontolásokból, az első, kiváló és méltán sokszor hivatkozott monográfiája elkészítéséhez végzett kutatásokkal párhuzamosan kezdte meg. A témába vágó első publikációja tizenhat évvel ezelőtt jelent meg, amelyet további tanulmányok, közlemények és egy kismonográfia követtek, összesen éppen egy tucat. Ugyanezen időszak alatt Szerző monografikus összefoglalást jelentetett meg az 1849 és 1867 közötti időszakról, amelyet a magyar historiográfiában összefoglalóan leginkább az abszolutizmus vagy az önkényuralom korának neveznek, miközben ezen belül legalább hat időszakot különböztetnek meg. Az angol nyelven megjelent monográfia idehaza sajnos alig hozzáférhető. E munka legfőbb tanulságait azonban szerző közzétette egy a nagyközönségnek szánt sorozat általa írott kötetében. Jelenleg Disszertens a fent említett, újabban mind inkább a kutatók érdeklődésének homlokterébe kerülő korszak legeredményesebb kutatója és legjobb ismerője, és akkor még nem is említettük Deák 1849 utáni pályájára vonatkozó életrajzi összefoglalását, szövegkiadását és tanulmányait.

A kutatás tárgya, korabeli szakkifejezéssel élve, az államrendőrség magyarországi működése. Az 'államrendőrség' *terminus technicus*nak vagy szinonimáinak, a magasabb vagy titkos rendőrségnek leginkább az 1945 után államvédelmi, állambiztonsági vagy politikai rendőrség szakkifejezés felel meg, amely elsősorban az ún. belső ellenség megfigyelését és felszámolását végző szervezetet jelöli, de felöleli a hírszerzéssel, illetve a kémelhárítással kapcsolatos tevékenységet és az azokkal foglalkozó apparátusokat is. Magyarország alatt a szerző a szűkebb Magyarországot, az ún. Magyarországot, Magyarországot, majd Magyar Királyságot (az 1861-től bővülő területű Magyar Királyságot) érti, de (a Katonai Határvidék kivételével) kitekint a magyar korona többi országaira, sőt a Habsburg-birodalom nyugati és északi területeire is.

Disszertens páratlanul széleskörű levéltári (és könyvtári) kutatásokat folytatott. A forrás- és irodalomjegyzék nyolc közgyűjteményt sorol fel, három-három bécsi, illetve budapesti levéltár 29, illetve 46 fondját vagy állagát. Közülük a legfontosabbnak a bécsi külügyminisztérium Informationsbüro címmel a kiegyezés után létrehozott irategyüttese bizonyult, amely az 1849 után államrendőrségi tevékenységet végző szervek legfontosabb iratait tartalmazza, ezek tehát elkerülték a *Justizpalastbrand* során bekövetkező pusztulást. Az 1849 utáni időszak kutatói annyiban is szerencsésebbnek mondhatják magukat, hogy a Kempen-féle hatóság elnöki iratai fennmaradtak, magyarországi szervek (a III. hadsereg-parancsnokság, a kormányzóság, majd a Helytartótanács) is foglalkoztak titkos adatgyűjtéssel, s az ezzel kapcsolatban keletkezett iratok, bár töredékesen és megcsonkítva, fenn is maradtak. Az 1848 előtt időszak kutatói számára körülményesebb a titkos hálózat felépítésének, működésének, főként pedig az állományának a feltárása. Sietek hozzátenni azonban, hogy a kutatók, legalább is 1837 tavasza és 1847 vége között, teljes vagy csaknem képet alkothatnak maguknak arról, hogy Sedlnitzky besúgóí (továbbá a részben nyílt, részben titkos adatgyűjtéssel foglalkozó fő-hadparancsnokságok, és a csupán nyílt adatgyűjtést végző kamarai apparátus) milyen jelentéseket állítottak elő, pontosabban ezek közül mit tekintettek Bécsben a leginkább fontosnak – az *Informationsprotokoll*éhoz hasonló forrás a következő korszak kutatóinak nem áll a rendelkezésére.

A disszertáció egy olyan korszak nagyon fontos és közelebről egyáltalán nem ismert aspektusát vizsgálja, amelyet hosszú ideig az újkori magyar történelem egyik mélypontjának tekintettek, és amelynek kutatásától az állam- és nemzetközpontú történetírás egészében véve vonakodott. Az utóbbi évtizedekben viszont mintha a nyelvi és a szükséges paleográfiai ismeretek hiánya bizonyult volna sok fiatal kutatónál visszatartó tényezőnek. Az ebben a korszakban mintegy másfél évtizedre meggyökerezett, különösnek, furcsának és a hagyományoktól teljesen idegennek tűnő magyar hivatali nyelv ugyancsak idegenkedést válthat ki még azokból, és értelmezési nehézségek sorát veti fel még azok számára is, akik egyébként a késő reformkori vagy az 1867 után időszakban született magyar nyelvű forrásaiban többé-kevésbé eligazodnak. Korszakunkban ráadásul zavarba ejtően sok irányváltásra, átszervezésre, kisebb-nagyobb rendszerváltásra került sor, ezeket, mint a disszertáció számtalan gondos és pontos elemzéssel élénk tárja, állandóan hivatali-hatásköri konfliktusok kísérték, még a „nyugalmi” periódusokban is. Jóllehet Sashegyi Oszkár a közigazgatás történetét illetően ezelőtt fél évszázaddal ezelőtt máig érvényesen mutatta be a változásokat, azok egyes részleteiben még az sem igazodik el egykönnyen, aki egy-egy időben közeli korszak talán tájékozott kutatójának hiszi magát, és egyébként oktatnia is kell a disszertációban tárgyalt korszak történetét. Deák Ágnes a szóban forgó korszak kutatói között is egyedülálló mélységig járatos a korabeli igazgatás- és szervtörténetben, biztos kézzel igazítja el az olvasót az útvesztőkben.

A disszertáció törzsét a bevezetést követően igen rokonszenves számú, éppen tizenkét főfejezet alkotja, majd a főszöveg az összegzéssel zárul. A főfejezetek fejezetekre tagolódnak, összesen harminckilencre, ezen belül öt fejezet alfejezetekre is, összesen huszonkilencre. Mint látni fogjuk, a disszertáció törzse külön jelölés nélkül két nagy, egy hosszabb és egy rövidebb részre tagolódik. Az első rész alapvetően politika- és igazgatás történeti munka. Az első fejezet a birodalmi államrendőrség 1849 előtti tevékenységét tárgyalja, a második az 1849 és 1867 közötti rendfenntartó szervezetek működését, beleágyazva a köztörténetbe, illetve az általános igazgatástörténetbe. A következő négy fejezet elrendezése a kronologikus elvet követi: egy-egy fejezet tárgyalja a Bach alatti, a Kempen által irányított szervezet működését, az államrendőrség a Habsburg-birodalom 1860–1861. évi válsága alatti, majd a provizórium alatti működését, egészen a kiegyezésig. Míg az első részben is sok szó esik az ügynökökről, pontosabban a szervezetben betöltött szerepükről, az általam másodiknak nevezett rész ugyancsak hat fejezete közül kettő magukkal az ügynökökkel, egy (az 1849 előtti előzményekre is visszatekintve) a postai titkos páholyokkal, egy a szervezet finanszírozásával foglalkozik, egy pedig a szervezet az Andrássy-kormány kinevezését követő felszámolásának folyamatát mutatja be, míg az utolsó a megfigyelt társadalom önvédelmi mechanizmusait vizsgálja. E fejezet-együttesben Szerző társadalomtörténeti nézőpontokat is alkalmaz, és, az ügynökpályák felvázolása során, amennyire azt a források engedik, a mikro-történetírással jellemző megközelítésmódot is. A disszertáció mellékleteit tizenkilenc táblázat és három függelék alkotja. A főszöveghez és a három függelékhez több mint 1700 hivatkozás tartozik. A bibliográfiában a nyomtatott források címszó alatt 150, a feldolgozások alatt 225 tétel, a hírlapokkal együtt összesen közel 380 tétel található, azaz Disszerens hatalmas kiadott anyagot dolgozott fel. Szerző azonban alapvetően, szakmánkban külön is említésre méltóan kiemelkedő arányban azokra a forrásokra támaszkodott, amelyeket ő maga tárt fel és értékelt ki. Több fejezet vizsgálata alapján megállapítható, hogy az első, bevezető jellegű főfejezettől eltekintve a lapalji jegyzetek 65–85 százaléka tartalmaz egy vagy több levéltári, kéziratári hivatkozást, s minden egyes melléklet kizárólag az ő kutatómunkája eredményeként jött létre. Disszerens mesteri művelője a kirakós játéknak, ezen belül is a legnehezebb változatnak, amikor is a rendelkezésre darabkákat a kép előzetes ismerete nélkül kell összerakni, s feltételezem, hogy összegyűjtött anyagának igen nagy hányadának sikerült helyet találnia az

általa kirakott képen. Más szóval és megközelítésben, Szerző az általa feltárt és feldolgozott anyagot türelmesen szervezte koherens, igényesen megformált és világosan, logikusan strukturált szöveggé. Néhai Bence György professzor szavaival élve, pusztán disszertáció helyett, amely nem más, mint ömlesztett kutatási eredmények halmaza, művel, méghozzá kiváló művel állunk szemben.

Mint a disszertációból kitűnik, az államrendőrség a közigazgatásától elkülönülő szervezete a Habsburg-birodalomban az 1780-as évektől fogva épült ki, irányítása rövidesen egy új udvari főhatóság alá került, amelyet néhány év múlva a cenzúraügyek felügyeletével is megbíztak. A *Polizeihofstelle* illetékessége azonban nem terjedt ki a magyar korona országaira, így itt csak titkos hálózatot működtethetett. 1830 után több német állammal együttműködésben külföldi információs központ is létrejött. Ebben az időszakban a szervezet tevékenysége elsősorban a politikai-kulturális elit megfigyelésére irányult. A *Polizeihofstellét* 1848 tavaszán feloszlatták, feladatkörét a belügyminisztérium vette át, a magyarországi hálózat 1848 tavaszán felbomlott, és a mainzi iroda is beszüntette működését. 1849–1851-ben a rendőrséget a belügyminiszter és a területi közigazgatási vezetők irányítása alatt szervezték újra, s Bach ebbe a rendszerbe illesztette volna az újonnan felállított csendőrséget is, Kempen azonban kezdettől fogva függetlenítette azt a területi közigazgatási vezetőktől, 1852 júniusára pedig elérte, hogy visszatérve az 1848 előtti modellhez, némileg más néven visszaállítsák az önálló rendőri főhatóságot. Míg Bach egy bonyolult és alapvetően decentralizált rendszert hozott létre, Kempen sikerrel centralizálta azt, míg a belügyminiszter maga is nehezen alkothatott (s a történész is nehezen alkothat) képet az ügynökhálózatról, a rendőrminiszter arra törekedett, hogy minden egyes ügynök nevét és munkáját ismerhesse (s ennyiben a történész dolgát is megkönnyítette). Az 1848 előtti célokhoz, gyakorlathoz és állapotokhoz képest alapvető változások történtek. Megváltozott a cél, az immár egész társadalom, vagy legalább is a legtöbb nagy társadalmi csoport megfigyelése lett. Most már a magyar korona országaira is kiterjesztették a korábbi lajtántúli rendszert: a szűkebb Magyarországon az újonnan szervezett, tapasztalt lajtántúli rendőrtisztviselők által vezetett rendőrség, az öt rendőrigazgatóság és az alájuk rendelt összesen hét rendőrbiztosság a belügyminiszter, később a Legfelső Rendőrhatalóság vezetője mellett a hadsereg-főparancsnokság rendőri osztálya, az ideiglenes helytartó, a katonai és polgári kormányzóság, majd főkormányzóság rendőri osztálya irányítása alatt állt. Kempen bukásával egyidejűleg az általa alapított hatóságot minisztériummá keresztelték át, az Októberi Diploma kibocsátását követően a magyarországi rendőrség a rendőr-minisztérium mellett a főkormányzóság helyett a visszaállított (1861 ősztől viszont testületi jellegétől megfosztott) Helytartótanács élén álló elnöktől, illetve helytartótól került függésbe – illetve attól is függésbe került. Ez a szervezet, azzal a megszorítással, hogy több rendőrbiztosság megszűnt, 1866-ban pedig a vidéki (azaz a Pesten kívüli) rendőrigazgatóságokat rendőrbiztosságokká fokozták le és azokat a pesti igazgatóság alá rendelték, 1867 tavaszáig fennmaradt, végleg az év áprilisának végén szüntetve be működését. Ekkorra a foglalkoztatott ügynököket szélnek eresztették, s a rendőrségi szervezetek anyagát, ami abból addigra megmaradt, vagy Bécsbe szállították, vagy megsemmisítették. Iratmegsemmisítési akciókra azonban már korábban, „a szorongatottság hónapjaiban”, a birodalom válságos hónapjaiban, 1860–1861-ben is sor került: ekkor, mint Disszerens bemutatja, az „októberi férfiak”, ti. az immár ókonzervatív magyarországi kormányzat és a neoabszolútizmus rendőrigazgatóságok egyaránt, ámde külön-külön, a legkompromittálóbbnak minősíthető iratok elrejtésén, a rendőrség működése nyomainak eltüntetésén munkálkodtak, holott – írja Disszerens – akár együtt is működhetek volna, ha nem akadályozza őket ebben az abból fakadó kölcsönös bizalmatlanság, hogy a kormányrúd azok kezébe került, akik korábban maguk is célszemélyek voltak.

Disszerens, miután az első részben bemutatta, a foglalkoztatók – a bécsi központ, a kormányzóság és elődszervezetei, az egyes rendőr-igazgatóságok – szerinti csoportosításban, a magyar korona országaiban foglalkoztatott besúgóhálózatot, a második rész első két fejezetében a hálózati személyek összetételének, motivációiknak, alkalmazásuk és javadalmazásuk módjának vizsgálatára, ezután néhány jellegzetes és többé-kevésbé eredményes pályát befutó besúgó pályaképeinek felvázolására összpontosít.

Disszerens a besúgói, ügynöki szerep vállalásának motívumai között a megélhetési kényszert, az általánosabb vagy konkrét érvényesülési vágyat említi (utóbbit akár karriervágynak is nevezhetnénk), mások a szolgálat vállalását egy játszma részeként foghatták fel, hogy így legitim céljaikat valósíthassák meg, ismét mások akár politikai meggyőződésből is vállalhatták e szerepet (mint sokan 1848 előtti elődeik közül). Annak, hogy a szervezet a szolgálat vállalását mivel tudta ellentételezni, s ezzel vonzóvá tenni, a disszertáció által felvonultatott adatok szerint számos formája létezett – a kitüntetést kivéve. (Összehasonlításként: 1848 előestéjén számos, minden bizonnyal folyamatos munkát is végző informátor részesült rögzített – félévente vagy havonta folyósított – fizetésben, költségterítésben – teljesítménybérezésről nincsenek adataim. Az egy-egy esetben Sedlnitzky által véleményadásra felkért, rendszerint magasabb életkorú és státuszú informátorok minden bizonnyal szívességből tették a dolgukat. A reformkor hajnalán és elején rendszeres fizetésről és pusztán költségterítésről egyaránt vannak szórványos adataink, s feltételezésem szerint a miniszter azzal is honorálta vagy honorálhatta bizalmasai szolgálatát, hogy hivatal, előléptetés vagy nemesítés iránti kérvényüket kedvezően véleményezte.) A besúgók jelentős kisebbsége honorálás nélkül, az 1848 előtti politikai rendőrségi zsargon szerint „hazafias alapon” vállalt ilyen tevékenységet. Szerző a Kempenhez befutott kimutatások alapján adatbázist állított össze az 1852 és 1858/9 között a magyar korona országaiban (Horvát-Szlavónországot és a Határőrvidéket kivéve) alkalmazott besúgókról (ld. Mellékletek 11., 13–15. táblázat), s elemzi nem, felekezet, illetve foglalkozás szerinti megoszlásukat. Ilyen részletes elemzést lehetővé tevő adatokkal nem rendelkezünk sem az 1848 előtti, sem pedig az 1860 és 1867 közötti állományra nézve. Összhangban a megváltozott célokkal, az állomány összetétele markánsan különbözik az általam leginkább ismert 1848 előtti állományétól: az alkalmazott besúgók túlnyomórészt a korábbiakénál alacsonyabb státuszú személyek voltak, közöttük most már megjelentek a nők, a zsidók, az iparosok és kereskedők stb., s az alkalmazottak inkább az alsó középosztályból vagy az alsó néposztályokból kerültek ki. Mindamelllett a volt és tényleges hivatalnokok és katonák száma az azonosítható foglalkozásúak közel felét (46%-ot) tette ki, s a hivatalnokok alkalmazása az 1860-as években, tudjuk meg a disszertációból, még inkább erősödött: a kiegyezés előestéjén a vidéki rendőr-igazgatóságok és biztosságok által foglalkoztatott 44 informátor háromnegyede tényleges, illetve volt hivatalnok volt – azaz, tehetjük hozzá, az összetételt illetően sokban visszatérés történt az 1848 előtti állapotokhoz.

Disszerens ezt követően tesz kísérletet az ügynökök jellegzetes típusainak elkülönítésére, vizsgálva egyben azt is, hogy e szerepvállalásuk miként hatott ki sorsuk alakulására. Noha jó néhány informátor besorolása ütközik nehézségekbe, mivel ők egyidejűleg több típus jellemzőit egyesítik, a kísérlet egészében véve eredményes, s más korszakok kutatói számára is termékenynek kiindulópontot jelent. A legsikeresebbnek a „kétlaki emberek” (a „megtért” forradalmárok) bizonyultak. A hivatásos rendőrügynökké válást a gyakori kurzusváltások nehezítették, a rendőri területre mintegy kiránduló értelmiségiek, ha a „kaland” rövid távon sikert hozott is számukra, annak árát hosszú távon megfizetni kényszerültek – a kevés példa legalább is ezt mutatja. Sikeres utat jártak be viszont a többnyire „mellékállásos” (vagy másodállásos) informátorok, többnyire értelmiségiek és hivatalnokok (s az 1848 előtti informátorok nagy többsége is valóban ide sorolható). Végül külön típust képeznek a

kifejezett kalandorok (bár a kalandorvonások több más típus képviselőinél is fellelhetők). Hat rövid konfidensportré következik ezután: a legsikeresebb ügynök, Wargha István életútjának Szerző kismonográfiát is szentelt. Wargha nem egyszerűen „kétlaki ember”, hanem, legalább is kezdetben kettős ügynök volt, aki nemcsak a korona feltalálásában játszott kulcsszerepet, hanem, ami sokkal súlyosabban esik a latba – s ezt állítólag Kossuth is, anélkül, hogy Wargha tényleges bűnlajstromát ismerte volna, egyértelműen így ítélte meg –, az 1849 utáni szervezkedések több vezetőjét is bitófára juttatta. „Kétlaki ember” volt Ludasi Mór újságíró is, aki a 60-as évek közepétől egyszerre volt a magyar konzervatívok és a bécsi rendőr-minisztérium bizalmasa, később Andrassy sajtófőnöke és Beust informátora, akinek a kettős lojalitása, Warghától eltérően, az egykorú közvélemény előtt rejtve maradhatott – kérdés, hogy Andrassy előtt is, aki az 1870-es évek végén, immár közös külügyminiszterként, ismét alkalmazta. Zákos Elek, korábban pénzügyi tisztviselő 1852 és 1856 között, a főkormányzó, Albrecht főherceg mellett tevékenykedett, titkos vagy bizalmas információk begyűjtőjeként, értékelőjeként és tanácsadóként. Zákos, állandóan pénzzavarban lévén, e szolgálatát megelőzően és azt követően is állandó pénzügyi követelésekkel, kérvényekkel bombázta a különféle hatóságokat – emezek, ha az igényelnél jóval kevesebbet is, rendre fizettek is neki, hogy miért, a dolgozatban felsorakoztatott bőséges anyag ellenére is végeredményben rejtély marad. Az Októberi Diploma időszakában rendelkezési állományba helyezett budai tanár, Rotter Lajos, aki a rendőri területre „kiránduló” értelmiségi típusát testesítette meg, szervezte és irányította a rendőr-minisztérium pest-budai informátori hálózatát. Az 1848 előtt informátori múlttal rendelkező, ugyanakkor főállású karrierjét sikeresen építgető Szekrényessy Endre a „mellékállásos” besúgókat képviseli, Lewis Lajosnak valószínűleg motívumai között szerepelt a szabadkőművesség ausztriai legalizálásának elősegítése, miközben rendszeresen jelentett a páholyokban folyó munkáról is.

Miként a reformkorban, az önkényuralom idején is nagyságrendekkel nagyobbra becsülte az alkalmazott besúgók létszámát a ténylegesnél. Felsőbüki Nagy Pál 1825-ben azt hitte, minden faluban fülel egy-egy besúgó, Noszlopy Gáspár 1851-ben húszezres besúgóhadról vélt tudni, miközben a tényleges létszám lényegesen alacsonyabb volt. Deák Ágnes a magyar korona országaiból (mint említettem, Horvátország és a Katonai Határőrvidék kivételével) a Bach-korszakban összesen 167 fizetést húzó, tehát nem alkalmi rendőrbesúgó személyét azonosította. Ezek között meglepően magas számban és arányban (csaknem egyharmados arányban) szerepelnek az erdélyiek. Az említett szám nem foglalja magában a teljes informátori hálózatot, ugyanakkor, a nagymértékű fluktuáció miatt (erre még visszatérek) egy-egy időpontban a tényleges létszám ennél jóval alacsonyabb volt. Ha feltételezzük, hogy a listán először 1852-ben elfordulók mindnyájan szolgáltak 1853-ban, akkor az utóbbi évben a Magyarokoronaországban és a Vajdaságban összesen 69-en végeztek a rendőr-igazgatóságok által irányított „szaglász” tevékenységet, ha azt is feltételezzük, hogy mindannyian a következő évben is aktívak voltak, akkor is legfeljebb 92-re rúghatott a számuk. Ez egybevág az 1846-ban futtatott fizetett besúgók számával (87), igaz, e szám a horvátországi spicliket is tartalmazza. A hálózat fenntartására fordított összegek is hasonló nagyságúak voltak: 1846-ban 26 ezer forintot fordítottak (az időszakosan működő országgyűlési rendőrség fenntartásának ismert évi költségei 18–30 ezer forintra rúgtak). Ehhez képest az 1850-es és az 1860-as években, mint a disszertációból megtudjuk, a titkos rendőri alapból történt kifizetések (ebből fizették a konfidenseket) még alacsonyabbak is voltak: 1851 és 1860 között 10–16 ezer konvenció forint között mozogtak (az éves átlag 12 ezer forint volt), 1861 és 1866 között pedig 14 és 21 ezer o. é. forint között (9., 12. táblázat). (A 19. táblázat az éves előirányzatokat tartalmazza 1856 és 1867 között, s ez immár magába foglalja az erdélyi, a horvátországi és a vajdasági előirányzatokat is – nem világos, miért szerepel a táblázatban a Szerb Vajdaság egészen 1866-ig.) Az 1850 utáni összességükben alacsonyabb kiadások feltehetően az

alkalmazott besúgók összességében az 1848 előttiékhöz képest alacsonyabb státuszával, 1859 után pedig a megtett takarékosági intézkedésekkel magyarázhatók. A titkos rendőri alap kiadásai ugyanakkor kicsiny töredékét képezték a csendőrségi kiadásoknak (ezek vitték el a rendőri és csendőri kiadások 64–69%-át), és az alap összege jóval alacsonyabb volt a miniszterelnök rendelkezési alapjának összegénél is.

Disszerens megállapítja, hogy a besúgók soraiban jelentős volt a fluktuáció, ugyanakkor jó néhány ügynök (Gelich, Wargha, Szekulits, Schwarzer Ferenc stb.) szolgált másfél évtizedig, vagy ennél is hosszabb ideig. Az utóbbi jelenség 1848 előtt is kimutatható: 1846-ban nyolc olyan ügynök húzott fizetést, aki már 1840 előtt, sőt 1830 körül is Sedlnitzky szolgálatában állt. Két rövid, de a birodalom számára annál válságosabb időszakban, 1848–1849-ben és 1860–1861-ben a hálózat egyenesen szétzilálódott. E folyamatok feltárása és dokumentálása roppant nehéz történelmi feladat, bár a folyamat összetevői kézen fekvőnek látszanak. A természetes lemorzsolódáson túlmenően az alkalmazott besúgók egy része elbizonytalanodik, megnehezedik az újak rekrutációja, egy-egy ügynök egyenesen annak a politikai erőnek a szolgálatába szegődik, amelyről korábban jelentéseket írt, mindez bizalmatlanná teszi alkalmazóikat a többi besúgó megbízhatóságát illetően, és így tovább. Hadd érzékeltessem egy példával. Leopold Ferstl említett 1846-os fizetett besúgói közül jelenleg 69-et tudunk, azaz négyötödüket tudjuk név szerint azonosítani, ezen belül 56 személyről rendelkezünk további – hivatali posztjukra, lakhelyükre, néhány esetben életkorukra vonatkozó – adatokkal. Közülük összesen kilencel (a postás Hentscher Antalt hozzászámítva, aki azonban nem lehet azonos azzal, akit Sedlnitzky már 1827-ben bizalmasai között sorolt fel, tízzel) találkozunk a disszertáció oldalain (Aichelburg, Drescher, Engel, Fabianics, Lang, Moyses, Ossetzky, Szekrényessy, Szentpály, Hentscher), s Szekrényessyt kivéve velük is csak az 1850-es évek elején. Bár az 1848 előtti ügynököknek, néhány kivételtől eltekintve, alapvetően nem ismerjük az életkorát, valószínűsíthetjük, hogy Ferstl ügynökei vagy nagyrészüik már 1848 előestéjén elérték azt a kort, vagy olyan magas posztra emelkedtek, amelynél a foglalkoztató vagy a foglalkoztatott immár nem kívánta fenntartani a kapcsolatot. A felsorolt személyek közül pl. Aichelburg 1851-ben, ötvenhét éves korában meg is halt, Moyses zágrábi kanonokot pedig besztercebányai püspökké nevezték ki. Feltehető az is, bár jelenleg még nem bizonyítható, hogy Ferstl ügynökei közül többen, akik 1848 előtt még összeegyeztethetőnek tartották lelkiismeretükkel és közjogi-politikai felfogásukkal az udvar szolgálatát, Magyarországnak a birodalomba való betagolását követően már nem kívánták folytatni korábbi tevékenységüket – amiként a magyar konzervatívok nagy többsége sem vállalt szerepet az új viszonyok között. S megfordítva: a „régiságoknak” tekintett korábbi ügynökökre az ügynökhálózat újjászervezői is bizalmatlanul tekinthettek. Utóbbiakat aztán mindenképpen el kellett hogy gondolkodtassa az, hogy az 1848 előtti titkos hálózat legalább két tagja 1848–1849-ben milyen látványosan bizonyult „hütlennek”. Orosz József, aki nem szerepelt ugyan az említett fizetési kimutatásokban, viszont a *Polizeihofstellétől* 1833-tól egészen 1848-ig állandó fizetést húzott, annak bizalmát élvezte és jelentéseket írt, 1848-ban a Batthyány-kormány által pénzelt német nyelvű hírlapot szerkesztett és adott ki Bécsben, majd 1849-ben emigrált. Cseremiszký Miklós, Metternich bizalmasa és a titkosrendőrség korábbi kulcsfigurája pedig 1849-ben hadbíróság elé került a Bécsből a „lázdó” magyarokkal fenntartott kapcsolata miatt – az ő pálfordulása szinte megmagyarázhatatlannak tűnik, és további vizsgálatot igényel, ha csak nem fogadjuk el Jókai és Baradlayné nyomán, hogy akkoriban egyszerűen „lélekcserező idők” jártak.

A *cabinet noir*, a postai titkos lózsik hálózata, az ott folyó levélbontogatási tevékenység 1848 előtti történetét – művelőik foglalkozását, mint tudjuk, Jókai és Ankerschmidt lovag a hóhérénál is rosszabbnak minősítette – többen is feldolgozták már. 1849 utáni történetüket

viszont először és itt Disszerens foglalja össze. A korábbi szakirodalmi állításokkal kapcsolatban megjegyzem, hogy 1848 előtt Magyarországon valószínűleg csak Pozsonyban, Pest-Budán és Zimonyban, majd Temesvárott működött ténylegesen és tartósan ilyen páholy – talán ez volt az oka annak, hogy az 1840-es években a pest-budai és a pozsonyi ügynökök kivételével a vidéki ügynökök jelentős részének, fél évente, Cseremiszký Miklós közvetlenül juttatta el a fizetésüket. (A pesti Johann Posch viszont 1830 körül óta intézte a postán érkezett kifizetések a foglalkoztatott besúgókhöz való eljuttatását.) A magyar posta történetére vonatkozó szakirodalomban rendre visszatérő állításokkal kapcsolatban azt jegyzem meg, hogy 1848 előtt e postaszervezet a magyar hatóságok irányítása alatt állott, s a vármegyei körlevelek feltartóztatása vagy Kossuth Tudósításainak postai akadályozása e hatóságok utasítása alapján történt. A *Chiffrecabinet* a kabinetiroda, illetve az Államkancellária, majd a külügyminisztérium keretei között működött, Mária Teréziától Ferenc Józsefíg az uralkodó közvetlen felügyelete alatt, s a kabinetnek alárendelt szolgálat által produkált eredményekhez az államrendőrség vezetőinek – még Kempennek is – legfeljebb a rendszeres hozzáférést sikerült elérniük. A postai levélbontogatásnak rendkívül kevés tárgyi bizonyítéka maradt fenn. A Disszerens által a szervezet felépítéséről és működéséről plasztikus kép alapján azonban újra el kell gondolkodnunk Takács Péter évtizedekkel ezelőtti feltételezésén, miszerint Deák az 1861. január elején Oszterhueber Józsefhez címzett nevezetes levelében valójában Ferenc Józsefnek küldött üzenetet. A „haza bölcse”, már ha tényleg az volt a célja, hogy az uralkodó közvetlen tudomást szerezzen arról, hogy ő maga milyen következtetésekre jutott az előző év végén lezajlott audiencia nyomán, és hogy a maga részéről végső esetben milyen engedményekre lenne hajlandó, valóban a lehető legésszerűbben járt el, amikor sógorához 1861. január elején írt, a kiegyenlítés esélyeit latolgató levelét, Takács feltételezése szerint szokásától ellentétben, egyszerűen a postára bízta.

A mű végén Szerző ismét visszatér a rendőrségi informátorhálózat felszámolásának körülményeire. Annak ellenére, hogy az ún. közvéleményben, legalább is Pest-Budán jelentős igény volt a múlt e szeletének feltárására (ezt fejezték ki az ún. ügynöklisták), az Andrássy-kormány, az azt követő Deák-párti kormányok, de a hatalomba a kiegyezést követően nyolc évvel bekerült korábbi balközép is inkább a fátyolvetést választotta, míg a szembenézés, a rámutatás és a társadalmi megbélyegzés igényét csak a 48-as ellenzék képviselte. Az olvasó elkerülhetetlenül úgy érzi, hogy *et de nobis fabula narratur*. Persze a különbségek is jelentősek. Az 1867 előtti politikai rendőrség nyílt állománya vagy annak jelentős része megjelent valós időben, ti. a tiszti, igaz, nem rendszeresen kiadott címtárakban. Korábbi ügynökből akkor nem lett miniszter vagy államtitkár, s képviselő is alig. Korunkban viszont megnyíltak a levéltárak, bár távolról sem teljesen, s tudományos kutatók munkáiból, ügynökvadászok „leleplezéseiből”, s háttérben maradó rejtélyes források által csepegtetett „információkból” egyre többet tudunk meg az 1989 politikai rendőrség nyílt és titkos állományáról, s az általuk működtetett informátor-hálózatról is. Mindamellet mind inkább úgy tűnik, különösen 2010 óta, hogy a kérdéskör kutatóinak még hosszú ideig azokkal a hagyományos módszerekkel kell dolgozniuk, mint amilyenekkel Deák Ágnesnek kellett.

Tudomásom szerint Disszerens a közeljövőben tervezi művének kiadását. A jelentéktelen számú elírás, egy-egy nem egészen pontos fordítás javítása mellett azt javaslom, hogy a megjelentetésre szánt szövegbe Szerző iktasson be néhány rövid, II. Lipót a szó szoros értelmében titkos uralkodói magánrendőrségét és annak tevékenységét ismertető bekezdést, még ha az kitérőnek látszik is az államrendőrség kifejlődésének II. József és Pergen által megindított, majd I. Ferenc, Hager és Sedlnitzky alatt kiteljesedő folyamatában. Ehhez Mályusz Elemér, Ernst Wangermann, Adam Wandruszka, Denis Silagi és Benda Kálmán kutatási eredményei megbízható alapot biztosítanak. Javaslom, hogy az elkerülhetetlenül

szükséges személy- és helynévmutató mellett a kiadvány tartalmazzon tárgymutatót is, hiszen az számottevő mértékben növeli majd annak hasznosítását. Szükségesnek tartom végül azt is, hogy Szerző, a lehetőségek függvényében, törekedjék műve német vagy angol nyelven történő megjelentetésére is, hiszen az rendkívül lényeges és érdemi hozzájárulás a Habsburg-monarchia XIX. század közepi történetéhez is.

Az elmondottak alapján opponensként abban összegzem véleményemet, hogy Disszerens műve másfél évtized kutatómunkáját összegző, minden tekintetben eredeti, eredményeit és megformálását illetően lenyűgöző alkotás, a magyar újkorral foglalkozó legújabb történetírás egyik legkiválóbb darabja. Sokban egyenesen definitív munka, érvényessége megítélésem szerint mindenesetre többszörösen túl fogja élni a Bach-féle definitívumét. Hivatalos bírálóként a disszertáció eredményeit nem csupán elegendőnek tartom az MTA doktora fokozat eléréséhez, hanem úgy vélem, hogy Disszerens és a disszertáció messze túlteljesítette az e fokozat elérésével kapcsolatban előírt követelményeket. Ennek megfelelően a leghatározottabban javaslom a doktori munka nyilvános vitára való kitűzését, majd a vitát követően annak elfogadását.

Budapest, 2014. május 9.

Pajkossy Gábor
habilitált doktor, a történettudomány kandidátusa